

Arhim. Daniil Oltean

**SFÂNȚA SCRIPTURĂ
ÎN PATERICUL EGIPTEAN.
CUNOAȘTERE TEOLOGICĂ
ȘI SPIRITUALITATE MONASTICĂ**

Începuturile vieții călugărești sunt legate, indubitabil, de viața și nevoințele monahilor retrași, începând cu secolul al III-lea, în pustia Egiptului. Doritori să împlinească idealul desăvârșirii și al sfințeniei, mulți creștini din jurul Alexandriei - vreme îndelungată capitala culturală și spirituală a Orientului - au ales calea viețuirii în asceză și rugăciune, fie de unii singuri, fie în obști organizate, devenind primii monahi cunoscuți astăzi. Diferite forme de viețuire sihăstrească au existat, din aceeași perioadă, și în alte regiuni ale lumii creștine, dar intensitatea și înălțimea trăirii monahilor egipteni au făcut ca aceștia să fie recunoscuți drept întemeietorii vieții călugărești, atât ai celei anahoretice, cât și ai celei chinoviale.

Cea mai cunoscută scriere despre faptele și învățăturile monahilor din această parte de lume este, cu siguranță, *Patericul egiptean*. Grupând o sumă de texte de extraordinară înțelepciune și frumusețe, *Patericul* nu dezvoltă o concepție unitară din punct de vedere teologic, așa cum ne-am obișnuit să căutăm prea adesea, dar construiește, prin istorisirile și pildele sale, o imagine completă, teologică, a efortului de desăvârșire umană, valabilă pentru toate timpurile și toate locurile. De aceea, *Patericul* poate fi considerat drept unul dintre primele manuale de teologie practică ale Bisericii noastre, învățăturile sale fiind, pentru cititorul râvnitor, trepte ale unui necesar urcuș duhovnicesc. Lectura lor este, de multe ori, o rugăciune, un efort de luminare a minții și, în același timp, o lucrare de curățire a sufletului.

Într-un astfel de context, tema enunțată în titlul acestui studiu, *Sfânta Scriptură în Patericul egiptean*, nu trebuie să surprindă. Ea se dorește o

încercare de a revalorifica două dimensiuni ale vieții bisericești, uneori arbitrar separate: teologia și spiritualitatea monastică.

Cunoașterea și înțelegerea Sfintelor Scripturi

Principala problemă abordată în apoftegmele *Patericului egiptean* și rațiunea de a fi a acestei scrieri sunt acelea de a oferi sfaturi practice monahilor preocupați de curățire sufletească și despățimire. Lupta împotriva patimilor care stăpânesc firea omenească este privită, firesc, drept mai importantă preocupare în viețuirea monahală. Ea este dublată de o cultivare atentă a virtuților care se opun acestora și de simțirea permanentă a lui Dumnezeu și a lucrării Lui în lume.

Studiul biblic și teologic nu pare a fi, de aceea, o prioritate pentru bătrânii *Patericului*. Este drept, despre ei s-a spus, de multe ori, că erau oameni fără cultură teologică și că demersul lor ascetic era determinat de o evlavie creștină fără suport intelectual și mistic corespunzător. Afirmatia se bazează, în primul rând, pe faptul că mulți dintre monahi erau oameni simpli. Unii erau țărani egipteni, pentru care teologia și gândirea greacă erau mai puțin accesibile. Înainte de a veni în pustie, Sfântul Macarie Egipteanul fusese cămilar, Ava Moise - tâlhar. Alți foarte mulți părinți, precum Sfântul Antonie cel Mare și Sfântul Pimen, porniseră pe calea ascezei monahale din fragedă vârstă, fără să beneficieze de o educație îndelungată.

Pe de altă parte, Sfântul Arsenie cel Mare, Sfântul Isidor Pelusiotul, Ava Pamvo, Ava Serapion Sindonitul, Ava Isaia, Ava Theodor din Ferme sau Evagrie erau recunoscuți drept călugări învățați și intelectuali rafinați. Lista lor este, cu siguranță, mult mai lungă. În comunitatea de la Kellia - una dintre comunitățile monastice cel mai adesea amintite în *Pateric*, alături de Nitria și Sketis - existau numeroși monahi preocupați de o lectură sistematică și profundă a Scripturii și de viața ascetică și mistică desăvârșită, la care adăugau interesul pentru filozofia greacă a timpului. Dintre ei, se remarcă Evagrie și Ammoniu, călugări intelectuali care se revendicau, din păcate, de la o spiritualitate de influență origenistă.

Despre acești monahi de la „chilii“ se știe că au intrat în conflict cu o grupare numită a antropomorfiților, susținută de arhiepiscopul Teofil al Alexandriei, care interpreta literar textul de la *Facere* 1, 27, considerând că Dumnezeu este după chipul și asemănarea omului. Disputele au ajuns

atât de departe, încât monahii de la Kellia, acuzați de origenism, au fost alungați, după anul 399, de către grupe de egipteni fanatizați, iar cei 300 de părinți ai comunității au fost siliți să ia calea pribegiei spre Constantinopol (unde cei patru frați: Ammoniu, Dioscur, Eftimie și Eusebiu, supranumiți „frații lungi“, împreună cu alți monahi, sunt primiți de Sfântul Ioan Gură de Aur), Palestina și Capadocia¹.

Preocuparea pentru cunoașterea și înțelegerea Sfințelor Scripturi era, așadar, una definitorie - chiar dacă nu atât de vizibilă - pentru viața monahilor din pustia Egiptului. Dovadă ne stau cuvintele din *Pateric* ale Sfântului Epifanie al Ciprului, pentru care necunoașterea Scripturilor este „*prăpastie mare*“, „*groapă adâncă*“ și „*vânzare (trădare) a mântuirii*“, pe când citirea acestora este „*întărire spre a nu păcătui*“².

În vederea cunoașterii Sfințelor Scripturi, monahilor li se recomandă, de multe ori, mai întâi, procurarea lor. Dobândirea cărților sfinte este benefică, atunci când acest lucru este posibil. Căci „*și singură vederea cărților mai pregetători către păcat ne face pe noi și către dreptate ne îndeamnă să ne ridicăm*“³. Cărțile erau fie cumpărate, fie copiate de către monahii învățați. *Patericul* face referire la Evagrie și Ava Marcu, ucenicul avei Siluan, care erau cunoscuți ca iscusiți caligrafi⁴. Ava Dioscor fusese, de asemenea, scrib înainte de a fi monah⁵. Ava Avraam amintește de un frate din Sketis, care știa bine acest meșteșug și care se afla deseori într-o stare de înaltă contemplație⁶. Însă, numărul copiștilor din pustia Egiptului era, cu siguranță, mult mai mare.

Pentru monahii care aveau în chilii sfintele cărți, lectura lor era o preocupare obligatorie și definitorie. Rugat să spună un cuvânt de învățătură către un ucenic, ava Sisoe nu face altceva decât să-l îndemne pe acesta la citirea cuvintelor Scripturii, dându-se pe sine ca exemplu: „*Din Testamentul cel Nou citesc și la cel Vechi mă întorc*“⁷. Scriptura era privită ca cel mai

1. C. Moreschini, E. Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, vol. II: *De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, tom. 2, Ed. Polirom, Iași, 2004, p. 191-192.

2. *Alf.*, Sfântul Epifanie, Episcopul Ciprului, 9-11, p. 66.

3. *Alf.*, Sfântul Epifanie, Episcopul Ciprului, 8, p. 66.

4. *Alf.*, Ava Marcu, 1, p. 147.

5. L. Regnault, *Viața cotidiană a Părinților deșertului în Egiptul secolului IV*, Ed. Deisis, Sibiu, 1997, p. 53.

6. *Alf.*, Ava Avraam, 3, p. 36.

important manual de viață creștină, de aceea și Sfântul Antonie cel Mare recomanda ucenicilor săi: „*Orice vei face, să ai mărturie din Sfintele Scripturi*“⁸. Iar celor care îi cereau un cuvânt de învățătură le răspundea: „*Ați auzit Scriptura? Bine vă este vouă*“⁹, adică: *Vă este de ajuns*.

Părinții *Patericului* meditau des și intens asupra cuvintelor Scripturii. Când avea Ammoi și avea Vitimie merg să ceară sfat de la avea Ahila, îl găsesc pe acesta citind îndelung și gândind la un singur verset al Scripturii: „*Iacove..., nu te teme a te duce în Egipt*“ (Fac. 46; 2, 3)¹⁰. Versetul amintit devine, în acest caz, un cuvânt de maximă importanță pentru viața personală a monahului. La fel se întâmplă și cu avea Agathon care, zăcând bolnav în chilie, găsește putere să polemizeze cu patriarhii Vechiului Testament, auzind cuvintele pe care un frate i le citea din Cartea Facerii¹¹. Meditația era o formă de trăire autentică a textelor sfinte, din care părinții pustiei găseau răspunsuri pentru întrebările și gândurile lor.

Interesul pentru cunoașterea Sfințelor Scripturi este reflectat și de numeroasele întrebări adresate bătrânilor, referitoare la pasajele mai grele, pe care ucenicii nu le înțelegeau și despre care cereau lămuriri. Un frate întreabă, de exemplu, cum se împacă între ele cuvântul Mântuitorului Hristos „*Fericiți sunt cei ce plâng, că aceia se vor mângâia*“ (Mat. 5, 4) cu cel al Sfântului Apostol Pavel „*Bucurați-vă pururea!*“ (I Tes. 5, 16)¹². Un altul nu înțelege de ce *Poruncile* sunt zece, iar *Fericirile* doar nouă¹³. Așa Ammona este întrebat despre înțelesul căii înguste și strâmte (Mat. 7, 14)¹⁴, iar avea Zinon despre cuvântul „*cerurile nu sunt destul de curate înaintea ochilor Săi*“ (Iov 15, 15)¹⁵. Așa Teodora dorește să i se lămurească înțelesul cuvântului Sfântului Pavel „*răscumpărând vremea*“ (Ef. 5, 16), și exemplele ar putea continua.

Toate aceste întrebări denotă o cercetare atentă a textului Scripturii.

7. *Alf.*, Ava Sisoe, 35, p. 213.

8. *Alf.*, Ava Antonie, 5, p. 8.

9. *Alf.*, Ava Antonie, 21, p. 11.

10. *Alf.*, Ava Ahila, 5, p. 32.

11. *Alf.*, Ava Agathon, 22, p. 27.

12. *Tem.*, X, 18, p. 329.

13. *Alf.*, Sfântul Epifanie, 13, p. 66.

14. *Alf.*, Ava Ammona, 11, p. 31.

15. *Alf.*, Ava Zinon, 4, p. 73.

Lectura nu era, așadar, una formală, ci se constituia într-o încercare de a găsi, în primul rând, soluții de viață și sfaturi de autentică trăire duhovnicească. Preocupați de mântuirea sufletului și de mântuirea lumii întregi, monahii se hrăneau din cuvintele Scripturii ca dintr-un izvor de înțelepciune al lui Dumnezeu Însuși.

Chiar dacă ucenicii nu îi întrebau întotdeauna, bătrânii povățuiau de multe ori cu exemple sau cuvinte din Scripturi. Ele erau cele mai potrivite sfaturi pentru cei ce porneau pe drumul nevoițelor. Sunt invocate, deseori, diferite fragmente din Vechiul Testament care cheamă la frică de Dumnezeu (I Reg. 2, 6)¹⁶, împotrivire față de patimi (I Reg. 17, 34-35)¹⁷, osteneală trupească (Ieș. 3, 1-2)¹⁸, tăcere (Iov 40, 5)¹⁹, străduință (Iosua 14, 7)²⁰, post trupesc și duhovnicesc (Is. 58, 5)²¹, sărăcie de bunăvoie (Iov 1, 21)²², recunoaștere a păcatelor săvârșite (Is. 59, 2)²³, vorbire cu măsură (Pilde 18, 13)²⁴, eliberare de patimi (I Reg. 5, 1-4)²⁵, curăție sufletească (Is. 1, 16-19)²⁶, ascultare (Deut. 32, 7)²⁷, frățietate (Fac. 8, 9)²⁸ ș.a.

Adesea erau rostite cele mai potrivite cuvinte ale Psalmistului, care se constituiau în pilde sau sfaturi pentru înfrânare de la multa vorbire (Ps. 38, 2)²⁹, rugăciune (Ps. 118, 164)³⁰, nădejde în ajutorul lui Dumnezeu (Ps. 45, 1)³¹, priveghere (Ps. 131, 4)³² sau căutare a lui Dumnezeu (Ps. 41, 2)³³.

Încă și mai des sunt reamintite, în diferite împrejurări, îndemnurile

16. *Alf.*, Ava Antonie, 35, p. 13.

17. *Alf.*, Ava Pimen, 115, p. 181-182.

18. *Alf.*, Ava Cronie, 4, p. 123.

19. *Alf.*, Ava Evagrie, 7, p. 72.

20. *Alf.*, Ava Ioan Colov, 19, p. 101.

21. *Alf.*, Ava Longhin, 1, p. 127.

22. *Alf.*, Ava Macarie Egipteanul, 17, p. 134.

23. *Alf.*, Ava Ammoi, 3, p. 33.

24. *Alf.*, Ava Pimen, 45, p. 172.

25. *Alf.*, Ava Cronie, 2, p. 122.

26. *Alf.*, Ava Pavel cel Prost, 1, p. 201.

27. *Alf.*, Ava Antonie, 39, p. 14.

28. *Alf.*, Ava Arsenie, 32, p. 20.

29. *Alf.*, Sfântul Epifanie, 12, p. 66.

30. *Alf.*, Sfântul Epifanie, 7, p. 66.

31. *Alf.*, Ava Moise, 17, p. 144.

32. *Alf.*, Ava Cronie, 4, p. 123.

33. *Alf.*, Ava Pimen, 30, p. 170.

Mântuitorului Hristos, urmărindu-se înfrânarea trupului: „*Luați seama ... să nu se îngreuieze inimile voastre de mâncare și de băutură*“ (Luca 21, 34)³⁴, pocăința (Mat. 7, 19)³⁵, smerirea sufletului celui ce povățuiește: „*Doctore, vindecă-te pe tine însuși!*“ (Luca 4, 23)³⁶, iertarea aproapelui (Mat. 18, 22)³⁷, asemănarea în smerenie cu vameșul (Luca 18, 13)³⁸ și canaaneanca (Mat. 15, 22)³⁹, împăcarea cu aproapele (Marc. 11, 25)⁴⁰, dobândirea răbdării (Luca 21, 19)⁴¹, a tăcerii (Mat. 12, 37)⁴² sau a trezviei (Mat. 25, 36)⁴³, căutarea Împărăției lui Dumnezeu (Mat. 6, 33)⁴⁴, urmarea desăvârșită a lui Hristos (Mat. 19, 27)⁴⁵, frica de judecata lui Dumnezeu (Mat. 22, 13)⁴⁶ și multe altele.

Nu sunt uitate nici cuvintele Apostolului, care îndeamnă la păzire de băutură (Ef. 5, 18)⁴⁷, străduință (II Tes. 3, 10)⁴⁸ sau rugăciune neîncetată (I Tes. 6, 16-18)⁴⁹.

Toate aceste exemple, câteva doar dintre numeroasele de același fel, demonstrează, pe de o parte, o bună cunoaștere a Scripturilor din partea monahilor *Patericului*. Pe de altă parte, trebuie remarcată puterea de sugestie a textelor folosite, care sunt utilizate în situații bine determinate, atunci când, efectiv, cel sfătuit are nevoie de o astfel de întărire spirituală, venită din autoritatea textului sacru. Părinții nu făceau exces citând din Scripturi. Dar cunoștințele de acest fel erau folosite deseori, optim, în funcție de starea sufletească a fratelui sau ucenicului care aveau nevoie de ele.

În sfârșit, trebuie remarcat încă un aspect extrem de important: citirea, meditarea și comentarea Scripturilor erau înțelese ca un dialog viu cu

34. *Alf.*, Ava Antonie, 24, p. 12.

35. *Alf.*, Ava Agathon, 8, p. 25.

36. *Alf.*, Ava Antonie, 3, p. 8.

37. *Alf.*, Ava Pimen, 86, p. 177.

38. *Alf.*, Ava Ammona, 4, 30; *Alf.*, Sfântul Epifanie, 6, p. 66; *Tem.*, X, 17, p. 328.

39. *Alf.*, Sfântul Epifanie, 6, p. 66.

40. *Alf.*, Ava Agathon, 4, p. 24.

41. *Alf.*, Ava Isidor, 9, p. 107.

42. *Alf.*, Ava Pimen, 42, p. 172.

43. *Alf.*, Ava Ioan Colov, 27, p. 102.

44. *Alf.*, Ava Ioan Scopitul, 1, p. 113.

45. *Alf.*, Ava Ammona, 11, p. 31.

46. *Alf.*, Ava Dioscor, 3, p. 63.

47. *Alf.*, Ava Antonie, 24, p. 12.

48. *Alf.*, Ava Isaia, 5, p. 83.

49. *Alf.*, Ava Veniamin, 4, p. 43.

Dumnezeu. Cel mai potrivit exemplu în acest sens ne este dat de Sfântul Antonie cel Mare care, întrebat despre un cuvânt din Levitic, se roagă lui Dumnezeu să-i descopere cele neînțelese, strigându-I: „*Trimite pe Moise ca să mă învețe cuvântul acesta*“⁵⁰ și rugăciunea îi este ascultată. Modul în care monahii dobândeau cunoștința și înțelegerea sensurilor înalte ale Scripturii poate părea astăzi utopic și fantezist. Dar el era unul extrem de real, căci se baza pe o comunicare superioară, sfântă cu cele înalte, cu Dumnezeu Însuși.

Sfânta Scriptură și pravila de rugăciune

Mai mult încă decât lecturarea textelor sfinte sau utilizarea lor în sfaturile date ucenicilor, monahii foloseau Scripturile în rugăciunile lor. Cuvintele Mântuitorului Hristos, ale prorocilor, ale apostolilor deveneau forme de manifestare ale evlaviei personale, atât în cultul public, cât și în pravila personală de rugăciune.

Un exemplu elocvent, în acest sens, este dat de doi bătrâni care, hotărându-se să facă „*puțină*“ pravilă, au început într-o seară a se ruga, unul citind până dimineață întreaga *Psaltire*, iar celălalt spunând din minte cărțile a doi proroci mari⁵¹. O asemenea pravilă de rugăciune nu trebuie să uimească gândirea comodă a omului modern. Călugării egipteni din pustie dedicau rugăciunii mult din timpul lor, deseori întreaga zi sau întreaga noapte. Despre ava Arsenie se spune că „*în seara sâmbetelor, pe când se lumina spre duminică, lăsa soarele înapoia lui și întindea mâinile la cer, rugându-se, până iarăși strălucea soarele în fața lui și așa ședea*“⁵². Ava Xoie își ridica mâinile la cer și îndată ploua, acolo unde era nevoie de apă⁵³. Nici îngerii nu puteau întoarce de la Dumnezeu mintea monahului rugător. Lângă un astfel de bătrân care călătorea, rugându-se, prin pustie au venit doi îngeri, șezând de-a dreapta și de-a stânga sa, dar ava nici măcar nu a căutat spre dânșii pentru a nu-și pierde comoara cea de mult preț a rugăciunii⁵⁴. Cu atât mai mult duhurile cele necurate nu pot întina rugăciunea unui monah sfânt, deși, timp de o săptămână, „*l-au trântit și l-au scuturat, ridicându-l în sus cu rogojina*“⁵⁵. Iar exemplele de acest fel sunt numeroase în *Pateric*.

Pentru a ajunge la o astfel de rugăciune, Sfântul Macarie Egipteanul își

50. *Alf.*, Ava Antonie, 28, p. 12.

51. *Tem.*, XXVII, 2, p. 441.

52. *Alf.*, Ava Arsenie, 30, p. 19.

53. *Alf.*, Ava Xoie, 2, p. 160.

54. *Tem.*, XXII, 29, p. 418.

îndeamnă ucenicul: „*Postește până seara și te nevoiește și citește [învață] pe de rost din Evanghelie și din celelalte Scripturi*”⁵⁶. Memorarea textelor sfinte era o practică curentă, căci repetarea lor era o cale de a ține în permanență mintea la Dumnezeu. Însă, nici rugăciunea scurtă nu era desconsiderată. Ava Luchie lucra spunând mereu doar primele versete ale Psalmului 50: „*Miluește-mă, Dumnezeule, după mare mila Ta și după mulțimea îndurărilor Tale, șterge fărădelegea mea*”⁵⁷. Scurtă sau lungă, rugăciunea monahilor era cvasipermanentă. Iar conținutul ei era preponderent reprezentat de cuvintele și înțelesurile Sfințelilor Scripturi.

Poate că cel mai relevant exemplu de rugăciune din *Pateric* ne este dat de un bătrân sihastru care, într-o discuție cu un ucenic, mărturisește: „*În rugăciunea mea, uneori, mă blestem pe mine, zicând către Dumnezeu: «Să nu te milostivești de toți cei ce lucrează fărădelegea» (Ps. 58, 6) și «Blestemați sunt cei ce se abat de la poruncile Tale» (Ps. 118, 21), de la care eu pururea mă abat, iar fărădelegea o lucrez. Alteori, către Dumnezeu iarăși zic: «Pierde-vei pe toți cei ce grăiesc minciuna» (Ps. 5, 6), și eu în fiecare zi grăiesc minciuna; și în inima mea cugetând rele, zic către Dumnezeu: «Cugetul inimii mele înaintea Ta [este] pururea» (Ps. 18, 15). Și neavând post câtuși de puțin, zic: «Genunchii mei au slăbit de post» (Ps. 108, 23)... Și toată grija având la a mânca pâinea mea, zic: «Am uitat să-mi mănânc pâinea mea» (Ps. 101, 5). Și dormind până dimineața, cântând, zic: «La miezul nopții m-am sculat ca să Te laud pe Tine» (Ps. 118, 62). Neavând umilință câtuși de puțin, zic: «Ostenit-am întru suspinul meu» (Ps. 6, 6) sau «Făcutu-mi-s-au lacrimile mele pâine ziua și noaptea» (Ps. 41, 3). Și cu totul fiind plin de mândrie și de odihnă trupească, mă batjocoresc pe mine și cânt: «Vezi smerenia mea și osteneala mea și-mi iartă toate păcatele mele» (Ps. 24, 19). Negățit fiind, zic: «Gata este inima mea, Dumnezeule» (Ps. 56, 10). Pe scurt..., pravila și rugăciunea mea mi se fac mie spre muștrare și rușine.*”⁵⁸

Textul acesta, extrem de dens, este o bună mărturie a importanței pe care monahii *Patericului* o acordau transpunerii în viață, cuvânt cu cuvânt, a rugăciunilor din Psalmi. Când este doar rostit, și nu trăit, cuvântul Scripturii devine osândă pentru suflet. Rugăciunea personală trebuie să urmărească

55. *Tem.*, XXII, 28, p. 418.

56. *Alf.*, Ava Macarie Egipteanul, 3, p. 131.

57. *Alf.*, Ava Luchie, 1, p. 126.

58. *Tem.*, IX, 2, p. 322-323.

împlinirea cuvintelor prorocului David în toate momentele vieții, prin regăsirea atât a umilinței, cât și a faptelor pline de pocăință ale aceluia.

Teologia fără virtute - o „teologie a demonilor“

Dacă lectura, înțelegerea și trăirea cărților Scripturii erau, așa cum am văzut, preocupări constante ale monahilor din *Pateric*, analiza și disputa pe marginea textelor sfinte erau mai puțin recomandate. Întrebărilor „teologice“, ce presupuneau o cunoștință care ușor îngâmfă, nu li se arăta prea multă atenție, fiind evitate sau tratate prin tăcere.

Motivația acestei atitudini era simplă: problematizarea la nivel teoretic a învățăturilor Scripturii înainte de parcurgerea minimelelor eforturi ascetice nu putea fi interpretată decât ca un semn de nebună mândrie. Iar pentru monahii îmbunătățiți - o dovadă de slavă deșartă. Teologia fără viață duhovnicească era socotită o „teologie a demonilor“, după expresia de mai târziu a Sfinților Ioan Scărarul și Maxim Mărturisitorul⁵⁹.

Când erau întrebați despre Scriptură, părinții *Patericului* răspundeau că este mai bună grija față de propriile patimi decât cercetarea înțelesurilor înalte, în dorința ca preocupările de factură intelectualistă să nu îndeparteze sufletul de smerenie și de grija pentru practicarea virtuților. Întrebat de către părinții din Sketis în legătură cu dreptul Melchisedec, avă Copri îi atenționează, vorbind ca pentru sine: „*Vai ție, Coprie! Căci cele ce ți-a poruncit Dumnezeu să le faci le-ai lăsat și cele ce nu le cere de la tine le cauți*“⁶⁰. Și auzind acest cuvânt, frații au părăsit discuția „teologică“ și au mers la chiliile lor. La fel își ceartă avă Zinon ucenicii, spunându-le: „*Au lăsat frații păcatele lor și cercetează pentru ceruri*“⁶¹. Sfântul Arsenie cel Mare rareori spunea vreun cuvânt din Scripturi, deși „*putea să grăiască, de ar fi voit*“⁶². Iar când este întrebat de către avă Ammun: „*Dacă va fi nevoie să vorbesc cu aproapele, voiești să vorbesc din Scripturi, sau din cuvintele bătrânilor?*“, avă Pimen recomandă și el: „*Dacă nu poți să taci, mai bine este să vorbești din cuvintele bătrânilor, și nu din Scriptură, căci nu mică primejdie este*“⁶³.

Una dintre cele mai sugestive pilde din întregul Pateric referitoare

59. Sf. Ioan Scărarul, *Scara Raiului*, XXVI, Ed. Amarcord, Timișoara, 1994, p. 442.

60. *Alf.*, Avă Copri, 3, p. 125.

61. *Alf.*, Avă Zinon, 4, p. 73.

62. *Alf.*, Avă Arsenie, 42, p. 23.

la acest subiect ne este dată tot de avă Pimen: un bătrân înțelept vine de departe să comenteze cu el înțelesuri „teologice“ înalte și după ce avă Pimen îl primește cu bucurie, „a început cel străin să vorbească din Scriptură locuri duhovnicești și cerești. Și și-a întors avă Pimen fața lui și nu i-a dat răspuns. Și văzând că nu vorbește cu dânsul, mahnindu-se, a ieșit. Și a zis fratelui ce l-a adus pe el: în zadar am făcut toată călătoria aceasta, că am venit la bătrânul și iată că nici a vorbi cu mine nu voiește. Și a intrat fratele la avă Pimen și i-a zis: avo, pentru tine a venit acest om mare, având atâta slavă la locul lui. Pentru ce n-ai vorbit cu dânsul? I-a zis lui bătrânul: acesta din cei de sus este și cele cerești grăiește, iar eu din cei de jos sunt și cele pământești vorbesc. De mi-ar fi grăit despre patimi ale sufletului, i-aș fi răspuns; iar dacă pentru lucruri cerești, eu aceasta nu știu. Deci, ieșind fratele, i-a zis: bătrânul nu degrabă vorbește din Scriptură, ci dacă cineva îi va grăi lui despre patimile sufletului, îi răspunde. Iar el, umilindu-se, a intrat la bătrânul și a zis către dânsul: ce voi face, avo, că mă stăpânesc patimile sufletului? Și a luat aminte la dânsul bătrânul, bucurându-se. Și a zis: acum bine ai venit. Deschide-ți gura ta pentru acestea și o voi umple de bunătăți. Iar el, mult folosindu-se, zicea: cu adevărat, aceasta este calea cea adevărată“⁶⁴.

Un astfel de exemplu este grăitor asupra atitudinii generale a părinților față de cunoștința „teologică“. Paginile *Patericului* conțin numeroase îndemnuri de acest fel referitoare la evaluarea înțelepciunii și cunoștinței doar în raport cu realitatea duhovnicească, cu măsura curăției sufletești la care a ajuns doritorul desăvârșirii. Când o fecioară spune unui bătrân că timp de doi ani a postit nemâncând decât a șasea zi și învățând pe de rost Vechiul și Noul Testament, acesta a întrebat-o simplu: „*Făcutu-ți-s-a ocară ca cinstea? Paguba ta o socotești ca pe o dobândă, sau pe străini, ca pe rudeniile cele după trup, sau lipsa ca îndestularea?*“ Iar la răspunsul ei negativ, bătrânul a pus verdictul aspru, dar atât de realist: „*Nici n-ai postit câte șase zile, nici n-ai învățat pe de rost Testamentul Vechi și Nou, ci te înșeli pe tine însăși*“⁶⁵.

Viața întregă trebuie trăită în duhul acestor cuvinte și înțelesuri. „*Pro-rocii* - spune un alt cuvânt din *Pateric* - *au făcut cărțile și venind părinții,*

63. *Alf.*, Avă Ammun Nitriotul, 2, p. 34.

64. *Alf.*, Avă Pimen, 8, p. 166.

au trăit după Scriptură“, chiar dacă „*cei de după dânșii le-au învățat pe de rost și le-au scris*“, iar cei mai de pe urmă „*le-au pus deșarte pe ferestre*“⁶⁶.

Mai grave sunt situațiile în care ucenici bine cunoscători ai textelor Scripturii se dovedesc incapabili de a aplica măcar și într-o mică măsură îndemnul sfinte. Confruntat cu un astfel de caz, în care frații nu numai că nu puteau urma îndemnul Mântuitorului de a întoarce și obrazul stâng când suntem loviți peste cel drept, dar nici nu puteau suporta aceasta și, mai mult, ei înșiși răspundeau în același fel, așa cum avea Antonie nu are decât medicamentul ironizării și atenționării lor fățișe⁶⁷.

Remediul părinților pustiei față de mândria ce pleacă din multa cunoștință era smerenia. Nimeni nu urmărea negarea rostului și valorii cunoștinței, așa cum se mai interpretează eronat uneori, ci asumarea înțelegătoare și smerită a foloaselor lecturii, învățaturii și contemplației. Idealul monahal nu era absența cunoștinței intelectuale, ci căutarea ei într-un mod smerit, care nu pierde sufletul, ci îl înalță. La o întrebare asupra unui cuvânt din Scriptură, după ce mulți bătrâni și-au spus părerea, avea Iosif a răspuns simplu: „*Nu știi*“. De aceea și Sfântul Antonie l-a lăudat spunând că acesta este răspunsul cel bun, căci doar cel care își vede limitele puterii sale de înțelegere și de cunoaștere este cel care se află pe calea cea bună a înțelegerii și a cunoașterii adevărate⁶⁸. La fel proceda și Sfântul Arsenie, care deseori mergea la țărani egipteni și îi întreba pe ei, cu smerenie, despre gândurile sale. Mirat de acest lucru, un ucenic îl ispitește: „*Cum, atâta învățatură latinească și elinească având, întrebi pe acest țaran pentru gândurile tale?*“, însă răspunsul avea este simplu: „*Învățătura latinească o am, cu adevărat, dar alfabetul acestui țaran încă nu l-am învățat*“⁶⁹.

O atitudine asemănătoare aveau cei ce se îndeletniceau cu transcrierea cărților sfinte. Preocupați ca mândria ce se putea naște dintr-o astfel de preocupare „intelectuală“ să nu îi facă să își schimbe ritmul smerit al activităților zilnice, monahii cărturari dau, de multe ori, lecții de adevărată ascultare călugărească. Când este chemat, avea Marcu renunță până și la

65. *Tem.*, XXV, 47, p. 431.

66. *Tem.*, XXV, 16, p. 425.

67. *Alf.*, Ava Antonie, 21, p. 11.

68. *Alf.*, Ava Antonie, 19, p. 10.

69. *Alf.*, Ava Arsenie, 5, 6, p. 14-15.

a termina de scris litera începută, uimindu-și frații de pustie și arătând că scrierea cărților nu poate fi mai mare decât ascultarea⁷⁰. Pe de altă parte însă, caligrafii îmbunătățiți nu ezită să sfătuiască cu înțelepciune pe începători. Atenționat că a sărit câteva cuvinte la transcrierea Scripturii, un copist reacționează aparent nedrept, dar realist: „*Du-te întâi de fă cele scrise și apoi vei veni și-ți voi scrie și celelalte*”⁷¹. Și pentru acest monah, viața este superioară literei, chiar dacă litera aceasta este cuvântul Sfințelor Scripturi.

Părinții pustiei Egiptului nu se dădeau în lături nici chiar să renunțe, fizic, la cărțile lor, socotind milostenia superioară învățaturii. Era forma radicală de detașare față de livresc și de căutare a formelor pure ale existenței. Când avea Theodor al Fermei dobândește „trei cărți bune“, neștiind ce să facă cu ele, cere sfat de la avă Macarie, întrebând dacă trebuie să le păstreze sau să le vândă, pentru milostenie. Răspunsul bătrânului este categoric: „*Bune sunt faptele, cu adevărat, dar mai bună decât toate este neaverea*”⁷². Și avă Theodor vinde cărțile, dând prețul lor săracilor. La fel procedează avă Serapion Sindonitul: neavând, personal, altceva decât o Evanghelie, o vinde și pe aceasta pentru a hrăni pe cei flămânzi, spunând: „*Am vândut cartea care îmi spunea: vinde tot ce ai și dă prețul săracilor*”⁷³.

Ava Ammoi își sfătuieste ucenicii, într-un mod asemănător, să nu se atașeze excesiv de cărțile pe care le au sau pe care le citesc, dând ca exemplu monahi ce și-au părăsit chiliile pline de cărți legate în piele⁷⁴. Însă aceste cărți, aproape fără excepții, erau chiar cărțile Sfintei Scripturi⁷⁵. Deosebit de sugestivă este și atitudinea unui frate care, după ce a petrecut douăzeci de ani în comunitatea monastică de la Kellia, citind zi și noapte din cărțile sfinte, și-a vândut, într-o singură zi, toate cărțile și a plecat în adâncul pustiei zicând: „*Sunt douăzeci de ani de când nu fac altceva decât să ascult cuvintele Scripturii, iar acum vreau, în sfârșit, să fac ceea ce am învățat din Scripturi*”⁷⁶.

„Teologia” părinților pustiei nu era, așadar, doar o bună informare din cărțile sfinte, ci mai ales o autentică trăire a înțeleșurilor dumnezeiești. Nu

70. *Alf.*, Ava Marcu, 1, p. 147.

71. *Alf.*, Ava Avraam, 3, p. 36.

72. *Alf.*, Ava Theodor al Fermei, 1, p. 87.

73. *An.*, 392, p. 130; 566, p. 206-207.

74. *Alf.*, Ava Ammoi, 4, p. 33.

75. L. Regnault, *op. cit.*, p. 114.

cunoștința seacă, ci viața plină de smerenie și de profunzime era idealul lor în lumea aceasta. Căci drumul spre Autorul Sfințelor Scripturi nu se oprește, niciodată, la textul și comentariul Sfințelor Scripturi. Autorul lor este Viu, iar viața în El este trăirea, și nu doar înțelegerea învățăturilor Lui.

Cuvânt și tăcere

Pe lângă fapta, care este superioară cuvântului, monahii *Patericului* propovăduiau, prin viața lor, încă o formă de opoziție față de intelectualismul searbăd al teologilor de ocazie: tăcerea de dincolo de cuvinte. Câteva dintre tăcerile adânci și profunde ale monahilor, prin care ei se apărau de ispita cuvântării deșarte, chiar și din Scripturi, au fost deja amintite. Dar refuzul de a se manifesta prin cuvânt nu este doar o formă de smerenie față de autoritatea și înțelepciunea cărților sfinte. Este aproape un mod de viață, întâlnit în diferite împrejurări și situații: în biserică, în traiul zilnic, în întâlnirile duhovnicești, dar și în discuțiile obișnuite, neteologice.

Scopul declarat al acestui demers este realizarea unei corelații profunde între cuvânt și viață, fără de care sensul oricărei forme de viețuire este periclitat, cu atât mai mult al celei călugărești. Ava Isidor Pelusiotul spune, în acest sens: „*Viața fără de cuvânt mai mult folosește, decât cuvântul fără de viață. Căci viața și tăcând folosește, iar cuvântul și strigând supără. Dar, dacă și cuvântul, și viața se vor întâlni, fac o icoană a toată filosofia*”⁷⁷, iar ava Iacov povățuiește, în același context: „*Nu este trebuință numai de cuvinte, că sunt multe cuvinte între oameni în vremea aceasta. Că aceasta este ceea ce se caută, iar nu cuvintele care nu au rod*”⁷⁸.

Cel mai bun învățător este, de aceea, nu acela ce învață cel mai frumos, ci acela care arată în viața sa lumina faptelor mântuitoare, iar exemplul personal este cea mai bună dintre toate învățăturile. Cuvântul de ordine al avei Sisoe era: „*Iată, ce vezi, fă!*”⁷⁹, în timp ce ava Isaac povestește că bătrânul cu care stătea, când era tânăr, niciodată nu-i spunea ce să facă și singur se îngrijea de trebuințele lui: „*Iar eu ziceam către dânsul: avo, eu am venit la tine ca să mă folosesc și cum de nu-mi zici să fac ceva? Iar bătrânul totdeauna tăcea și m-am dus și am vestit bătrânilor. Și venind bătrânii la dânsul, i-au*

76. *An.*, 541, p. 199.

77. *Alf.*, Ava Isidor Pelusiotul, 1, p. 107.

78. *Alf.*, Ava Iacov, 37, p. 112.

zis lui: *avo, a venit fratele la sfinția ta ca să se folosească și pentru ce nu-i zici ce să facă? Și le-a zis lor bătrânul: Eu cu adevărat nimic nu-i zic lui, ci de voiește, ceea ce mă vede pe mine făcând va face și el. Deci, de atunci, apucam înainte și făceam orice voia bătrânul să facă*⁸⁰.

Atunci când ucenicii nu mai pot sau nu mai doresc să împlinească povețele, avă Fillic decretează firesc: „*Acum nu este cuvânt... fiindcă nu este cel ce să lucreze*”⁸¹. În schimb, despre un alt bătrân se istorisește că nu era deloc curios să afle cum îl cheamă pe ucenicul său, deși acesta stătea împreună cu el de doi ani: „*S-a dus unul din bătrâni la prietenul său, ca mergând ei să cerceteze pe avă Iosif și a zis: zi-i ucenicului tău ca să ne gătească nouă măgarul. Și a zis: cheamă-l și orice vei vrea, face. Îi zice: care îi este numele? Iar el a zis: nu știu. Și i-a zis: câtă vreme are cu tine de nu îi știi numele? Și i-a zis: doi ani. Iar el a zis: dacă tu de doi ani nu știi numele ucenicului tău, eu într-o zi ce trebuință am să-l aflu?*”⁸²

Pentru omul îmbunătățit nici măcar numele celui de lângă el nu mai este, se pare, un element de interes, de vreme ce firea, viața și sufletul acestuia, și nu etichetele umane exterioare, sunt definatorii în existența aproapei. Drumul, însă, până la o astfel de înțelegere este unul extrem de lung. Este chiar drumul desăvârșirii.

Dar tăcerea nu este doar o pedagogie pentru începători. Ea este și una dintre formele văzute cele mai elocvente de păzire a simțurilor și de trezvie interioară. Deși *Patericul* însuși este o sumă de cuvinte rostite sau istorisite spre folosul monahilor, îndemnul neschimbat al părinților este pentru păzirea tăcerii. De aceea, când ieșea din biserică, avă Macarie Egipteanul spunea mereu celor din jurul său: „*Fugiți, fraților!*”⁸³, îndemnându-i astfel să se îndepărteze de vorbirea inutilă după sfintele slujbe, iar când unii dintre părinții pustiei se întâlneau între ei, ședeau tăcând vreme de un ceas, și abia mai apoi vorbeau⁸⁴. Întrebând despre folosul vorbirii, un frate este sfătuit ca să se lepede și de cuvintele aparent folositoare: „*Să nu zăbovești cu ele, ci îndată să le tai de la tine și te vei odihni*”⁸⁵. Pentru avă Pimen, „*toată osteneala [adică toată lupta vrăjmașului diavol] este biruită prin tăcere*”⁸⁶, în timp ce avă Tithoe se întreabă, firesc: „*Cum vom păzi inima noastră,*

79. *Alf.*, Avă Sisoe, 45, p. 214.

80. *Alf.*, Avă Isaac, 2, p. 108.

81. *Alf.*, Avă Fillic, p. 235.

82. *Alf.*, Avă Iosif cel din Panefo, 9, p. 112.

83. *Alf.*, Avă Macarie Egipteanul, 15, p. 134.

fiind deschisă limba noastră și pântecele? ⁸⁷. În sfârșit, despre avă Ammoi se spunea că vorbea puțin și cu măsură, iar după ce își sfătuia ucenicul, îl îndepărta cu grabă zicându-i: „*Nu cumva vorbind noi pentru folos, să cadă vreo vorbă străină*” ⁸⁸.

Tăcerea este deci o formă de luptă, de împotrivire față de rău, dar și de biruință, căci după definiția *Patericului*, monah este cel care are „*viața cea cu tăcere îngerească*” ⁸⁹. Fără a nega rolul cuvântului, tăcerea monahilor se dorește a fi o comunicare de dincolo de cuvinte. Poate curioasă, poate neînțeleasă, dar, cu siguranță, mai profundă, mai adevărată.

Concluzii

Succintele considerații prezentate mai sus se doresc a fi un argument pentru o evaluare corectă a prezenței și foloaselor învățăturilor Sfințelor Scripturi în viața monahilor egipteni, așa cum apar ele reliefate în pildele și povățuirile *Patericului*.

Lectura textelor sfinte și folosirea lor, cu precădere, în pravila zilnică erau fapte firești pentru bătrânii pustiei. Fără ostentație, fără pretenții „teologice”, monahii erau extrem de preocupați în a transpune în faptă cuvintele Scripturii, pentru că ele aveau viață din viața Mântuitorului Hristos și duh din lucrarea Duhului Sfânt, Care Se odihnea în ele. Absența Scripturilor din cadrul preocupărilor cotidiene însemna o îndepărtare de la dialogul viu și profund cu Dumnezeu, adică de la chiar rostul viețuirii călugărești în pustie.

Pe de altă parte, aprofundarea cunoștințelor scripturistice se făcea cu multă smerenie. Bătrânii recomandau mai bine o neștiință în plan teologic, decât o teologie fără rugăciune și virtute. Ucenicii grăbiți în a-și etala cercetările în acest domeniu erau povățuiți spre umilința sufletului și spre descoperirea mai profundă a vieții interioare. Experiența îi învățase pe bătrâni că străduințele ascetice sunt absolut obligatorii pentru a urca spre prima treaptă a desăvârșirii, iar domeniul contemplației, al trăirilor mistice, al teologiei era mai greu de atins de începători.

84. *Tem.*, XXV, 58, p. 432-435.

85. *Tem.*, XXV, 20, p. 426.

86. *Alf.*, Ava Pimen, 37, p. 171.

87. *Alf.*, Ava Tithoe, 3, p. 229.

88. *Alf.*, Ava Ammoi, 1, p. 33.

89. *Tem.*, I, 18, p. 246.

Patericul rămâne, de aceea, un imens izvor de înțelepciune teologică și monastică, deopotrivă. Și teologul, și monahul se regăsesc în pildele lui, într-un mod desăvârșit. Împreună învață că viața smerită, singură, dă naștere teologiei, și că teologia își găsește, mereu, rațiunea ei de a fi printr-o viață curată și sfântă, asemenea aceleia a bătrânilor monahi din pustie.

Prescurtări

Alf. = *Patericul, ce cuprinde în sine cuvinte folositoare ale sfinților bătrâni*, colecția alfabetică, Editura Ortodoxă a Albei Iulia, Alba Iulia, 1993.

An. = *Les sentences des pères du désert, Série de anonymes*, Solesmes - Bellefontaine, 1985.

Tem. = *Patericul, ce cuprinde în sine cuvinte folositoare ale sfinților bătrâni*, colecția tematică, Editura Ortodoxă a Albei Iulia, Alba Iulia, 1993.